

СТАТЕВОРОЛЬОВІ ЧИННИКИ ДЕФІЦИТАРНОСТІ СТАВЛЕННЯ БАТЬКА ДО ДОНЬКИ

В статті досліджено вплив фігури батька на формування статевої ролі Я-концепції дівчини. Емоційна структура дитячо-батьківських взаємин впливає на статевої ролі розвиток Я-концепції дівчат, важливими складовими емоційної структури є суб'єктивні уявлення дівчат про актуальні і дитячі стосунки із батьками. Чинник наявності батька є недостатнім для нормального статевої ролі розвитку дівчини, вирішальним чинником є висока якість ставлення батька до доньки, заснована на любові і безумовному прийнятті. Якість батьківського ставлення є значущим чинником формування соціальної маскулітності/фемінітності.

Ключові слова: статевої ролі Я-концепції, маскулітність/фемінітність, емоційна структура, дитячо-батьківські відношення.

Актуальність. Останні роки відбувається зміна гендерних ролей, стереотипів, трансформація гендерної ідентичності, що привертає все більшу увагу вітчизняних дослідників до статевої ролі розвитку жінки. Базою для формування статевої ролі ідентичності є первинна сімейна соціалізація (Т.В. Говорун, В.С. Каган, Д.М. Ісаєв та ін.). Для нормального особистісного розвитку жінки необхідною є емоційна близькість матері (Ф. Тайсон, Р. Тайсон, З. Фрейд, О. Лоуен та ін.), експресивність батька ж обмежена традиційною роллю чоловіка, заважаючи йому близько спілкуватися з донькою, вказувати ніжність, ласку, турботу.

Між тим, низкою дослідників відзначається рівнозначність батьківської і материнської фігур у процесі статевої ролі соціалізації дівчат, а дефіцит батьківського ставлення є поганою прогностичною ознакою особистісного розвитку дівчини (Р. Ронер, П. Венеціано та ін.). Незважаючи на велику кількість розрізнених фактів, замало праць, які спеціально присвячені аналізу ролі батька в статевої ролі розвитку жінки, що зумовлює важливість вивчення даної проблеми.

Огляд попередніх досліджень. Сьогодні дослідники відзначають, що необхідно провести переоцінку всіх досліджень раннього розвитку дитини, оскільки вони сфокусовані виключно на взаєминах мати/дитина, при тому що очевидна важливість батьківської любові для соціального, емоційного, і пізнавального розвитку і функціонування особистості під час дорослішання очевидна [2, 3, 12 і др.]. Першим розглядав значущість і неоднозначність впливу батька протилежної статі на розвиток особистості дитини З. Фрейд [9, 10], який започаткував цілу низку теорій, що розглядають проблему батьківського впливу на розвиток дітей у ранньому віці. Важлива роль батька підкреслювалася А. Адлером, який зауважує те, що батько сприяє в дитині формуванню соціального інтересу. Ідеальний батько, на думку А. Адлера, активно залучений до виховання дітей, уникаючи при цьому двох крайнощів – емоційної відгородженості і відчуження [1]. При тому, залучення батька не тотожне кількості часу, який батько проводить у безпосередньому спілкуванні з дитиною [14]; більш значимо питання щодо якості такої взаємодії. Р. Amato, F. Rivera і P. Gilbreth [12], які вивчали стосунки дітей і батьків, які не живуть з ними, показали, що заохочення, підтримка і суб'єктивна близькість батька була більш значима для соціального, емоційного, і психологічного благополуччя підлітків, ніж частота контактів.

Позитивні стосунки із батьком впливають на розвиток у дівчини фемінітних (експресивних) якостей і досвіду стосунків із чоловіками і сприяють формуванню маскулітних, інструментальних якостей [7].

Водночас, не зважаючи на велику кількість розрізнених фактів, немає єдиної концепції щодо ролі і впливу батьківської любові на становлення особистості дитини. На нинішньому етапі можна лише констатувати, що любов батька не менше значуща, ніж материнська, а в деяких аспектах вона навіть більш важлива. Parke [17], Phares [18] пропонують перетворити домінуючу теоретичну парадигму сімейних стосунків із двоелементної (мати-дитина) на триелементну (батько-мати-дитина) системну модель.

Мета статті полягає в визначенні статевої ролі чинників дефіцитарності ставлення батька до доньки.

Опис вибірки та методів дослідження. Відповідно до мети роботи дослідницьку вибірку склали дівчата 16-17 років. Цей вік представляється оптимальним для вивчення впливу взаємин із батьком на становлення статевої ролі ідентичності в дівчат-підлітків. 16-17 років – це вік завершення пубертату, коли починає формуватися зріла сексуальність; він знаменує фінал становлення (або, навпаки, сплутаності) ідентичності. У цей час остаточно формується статевої ролі Я-концепція і сформовані основні параметри маскулітності-фемінітності.

Дослідницькі групи були сформовані на підставі попереднього відбору, шляхом анкетування і експертної бесіди з учителями (класними керівниками) і шкільними психологами. За результатами анкетування в дослідженні взяли участь 96 чоловік, які живуть у повних або неповних нуклеарних сім'ях (батьки розлучені, дівчина виховується однією матір'ю, родини, де один із батьків помер не розглядалися). Стосунки із матір'ю розглядалися як другорядні й ураховувалися тільки на етапі інтерпретації результатів як додатковий чинник зовнішнього впливу. Таким чином, було створено чотири дослідницькі групи:

Група 1 (Г1) – дівчата з повних сімей з високою якістю стосунків "батько-донька";

Група 2 (Г2) – дівчата з повних сімей із низькою якістю стосунків "батько-донька";

Група 3 (Г3) – дівчатка з неповних сімей з високою якістю актуальних або ранніх стосунків "батько-донька";

Група 4 (Г4) – дівчатка з неповних сімей з низькою якістю актуальних або ранніх стосунків "батько-донька".

Для досягнення поставленої мети дослідження застосовували наступні методики:

1. Методи дослідження структури сімейних стосунків:

Опитувальник аналізу сімейних взаємостосунків і причин порушення (АСВ) стосунків, розроблений Е.Г. Ейдміллером і В.В. Юстицькісом [169].

2. Дослідження психосемантичної структури уявлень про якість батьківського ставлення методом семантичного вибору. Метод семантичного вибору, заснований на концепції Р. Ассаджолі, дозволяє побудувати матрицю семантичної схожості, яка відбиває глибинні несвідомі установки. Важливими складовими емоційної структури дитячо-батьківських стосунків є суб'єктивні уявлення дівчат про актуальні і дитячі взаємини із батьками; суб'єктивні уявлення дівчат про бажані, ідеальні стосунки із батьками. Саме вони вивчалися під час дослідження із застосуванням методики семантичного вибору найпоширеніших якостей батьківського ставлення, отриманих на підставі асоціативного експерименту і експертної оцінки.

3. Статевої ролі ACL-шкала – А.В. Neilbrun, яка чутлива до соціального рівня маскулітності/ фемінітності й дозволяє оцінити статевої ролі Я-концепцію індивіда. В основі шкали лежить концепція маскулітності як інструментальності і фемінітності як експресивності.

4. Статистична обробка матеріалу проводилася з використанням кореляційного аналізу (за Пірсоном), t-критерія Стьюдента і факторного аналізу (метод головних компонент, "обертання" Варімакс).

При проведенні статистичного аналізу даних використовувався комп'ютерний пакет програм SPSS.

Результати дослідження. Виховні принципи батька впливають на розвиток особистості дівчини в підлітковому віці на різних рівнях організації особистості. При цьому, оцінка якості виховних стратегій створюється на підставі уявлень про дії "ідеальних батьків", з якими порівнюється актуальний досвід взаємодії з батьком і матір'ю. Таким чином, важливими складовими емоційної структури дитячо-батьківських взаємин становлять суб'єктивні уявлення дівчат про актуальні і дитячі стосунки з батьками.

Таблиця 1

Структура суб'єктивних уявлень дівчат про батьківське ставлення (повна сім'я)

Фактор	Елементи фактора	Навантаження
Ідеальний батько	Ідеальний тато	0,87
	Свобода	0,76
	Ласкавий	0,78
	Чуйний	0,77

	Справедливий	0,81
	Всепрощаючий	0,90
	Уважний	0,84
Негативні якості	Байдужий	0,94
	Нетерпимий	0,94
	Вимогливий	0,70
Уявлення про батьківську любов	Ворожість	0,77
	Любов	0,87
	Контроль	0,74

Психосемантична структура уявлень про батьківські виховні стратегії включає в себе три фактора.

Образ "ідеального батька" (Фактор 1, "Ідеальний батько") відображає потребу в безумовному прийнятті, емпатії та турботі, у дівчат з повних сімей сексуально навантажених (параметр "сексуальні фантазії щодо батька" прямо корелює з параметром "повна сім'я") та має тенденцію трансформуватися в "образ гетеросексуального партнера" – про це свідчать дані кореляційного аналізу (у дівчат з неповних сімей така тенденція не фіксується).

Образ "реального батька" позитивно навантажено, при тому, що відображає директивні виховні стратегії, дівчата приписують йому такі якості як "байдужий", "нетерпимий", "вимогливий". Вірогідно, директивність розглядається як необхідний елемент прояву батьківської любові.

Дівчата з неповних сімей не стільки оцінюють батьківські стратегії реального батька, скільки описують ідеальний образ батьківського ставлення, на який, вірогідно впливає реальні відносини з батьком.

Уявлення про батька в дівчат з неповної сім'ї більш розгорнені, ніж аналогічні уявлення дівчат 16-17 років із повних сімей. Мабуть, це побічно вказує на деяку нереалістичність, ідеалізованість батьківського образу. Слід також відзначити, що уявлення про ідеального батька в дівчат із сімей з різною структурою співпадають: і ті, і інші демонструють потребу в реалізації батьком фемінінних, експресивних стратегій прийняття і емоціональних залучень.

Таблиця 2

Структура суб'єктивних уявлень дівчат про батьківське ставлення (неповна сім'я)

Фактор	Змінні	Значення
Відхід від відповідальності	Свобода	0,96
	Нетерпимий	0,70
Ідеальний батько	Ласкавий	0,90
	Чуйний	0,85
	Справедливий	0,79
	Всепрощаючий	0,86
Спотворення опіки	Ворожість	0,95
	Байдужий	0,81
	Владний	0,94
Контроль як прийняття	Контроль	0,78
	Уважний	0,83
	Вимогливий	-0,73

У той же час, дівчата з неповних сімей інакше, ніж їх однолітки з повних сімей, оцінюють функцію батьківського контролю. Якщо для перших контроль пов'язаний з ворожістю і обмеженням свободи, то для дівчат, які виховуються без батька функція контролю суб'єктивно синонімічна прийняттю (Фактор 4, поняття "контроль" стійко пов'язано з поняттям "уважність" і протистоїть концепту "вимогливість"). Водночас, вимогливість теж не несе виражено негативного семантичного навантаження, як це спостерігається в дівчат із повної сім'ї, які асоціюють вимогливість із нетерпимістю.

Що стосується дівчат із неповної сім'ї, то їх уявлення про нетерпимість вельми несподівані – ця якість стійко пов'язана зі свободою.

Цікаво, що дівчата з неповних сімей приписують батькові роль лідера в сім'ї (реально главою сім'ї є мати). Між тим, функція контролю синонімічна прийняттю (поняття "контроль" прямо пов'язано з "увагою" та зворотню пов'язано з "вимогливістю"), стратегії батьківського ставлення сприяють посиленню відчуття провини та формування схильності до залежних відносин.

У цілому, висока якість стосунків із батьком означає гіперпротекцію і надмірне задоволення потреб дівчини (батько "балує" доньку незалежно від позиції матері, параметри позитивного ставлення батьків різної статі не залежать один від одного); низька якість відносин із батьком для дівчат-підлітків суб'єктивно пов'язана з недоліком уваги до фемініної складової їх особистості. Іншими словами, у разі добрих стосунків із батьком йдеться про безумовне прийняття і підтримку фемінінності дівчини.

Таблиця 3

Вираженість фемінінних якостей у дівчат-підлітків із повних і неповних сімей з високою якістю відносин "батько-донька"

	Розуміння інших	Делікатність	Дружелюбність	Теплота	Залежність	Покірність
x1	4,71	4,29	4,86	4,57	1,93	1,79
x3	4,86	4,57	4,21	3,71	3,00	2,71
t	2,42	1,98	3,52	2,57	2,44	2,17
p	0,02	0,04	0,02	0,02	0,02	0,04

Примітка: X₁ – середнє значення параметру для Г1; X₃ – середнє значення параметру для Г3; t – критерій. Стьюдента;

p - вірогідність помилки.

Таблиця 4

Вираженість маскулітних якостей у дівчат-підлітків із повних і неповних сімей з високою якістю відносин "батько-донька"

	М	Дотепність	Винахідливість	Домінування	Ініціативність	Обережність	Працьовитість	Передбачливість	Практичність
x1	81,93	3,79	3,93	4,07	3,79	3,07	3,14	3,43	3,14
x3	73,93	3	3,14	3,43	3,14	4,07	4,00	4,21	3,93
t	2,57	2,06	1,98	2,02	2,31	2,68	2,75	2,01	1,98
p	0,017	0,05	0,05	0,05	0,05	0,37	0,01	0,03	0,05

Примітка: X₁ – середнє значення параметру для Г1; X₃ – середнє значення параметру для Г3; t - критерій Стьюдента; p - вірогідність помилки.

Структура статевої Я-концепції дівчат Групи 2 недиференційована (72% дівчат групи), відрізняється внутрішньою конфліктністю :

найбільш яскраво виражені такі параметри як високий рівень маскулінності і покірність. Поєднання цих полярних параметрів дозволяє говорити про придушення дівчатами соціогенної маскулінності на користь реалізації традиційного "жіночого сценарію", не дивлячись на нерозвиненість фемінінних якостей.

Дифузна структура статевої ролі Я-концепції компенсаторного типу, заснована на "чоловічому протесті", заснована на чоловічому протесті властива дівчатам з неповних сімей з поганим ставленням батька (Група 4).

Маскулінність структурно містить передбачливість, дотепність і мужність. При тому рівневі показники маскулінності і фемінінності низки. Поведінкові і особистісні стратегії засновані на сукупності якостей нестійності, передбачливості, дотепності і мужності.

Дівчата з неповних сімей із високою якістю актуальних або ранніх відносин "батько-донька" (Група 3), характеризується гіперфемінінною структурою статевої ролі Я-концепції (59,1% дівчат групи): розуміння інших, делікатність, залежність, покірність, легка збудливість, скромність і нестійкість поєднуються з обережністю, працьовитістю, передбачливістю і практичністю. Таким чином, дівчатам із неповних сімей, що характеризують ставлення батька як позитивне, властиво реалізовувати традиційний соціокультурний сценарій "віддана дружина-домогосподарка". Вони відрізняються порівняно низьким рівнем соціальної компетентності та схильні до депресивних станів, що підтверджує дані літератури про психологічні властивості гіперфемінінності.

Андрогінна структура статевої ролі Я-концепції (64% дівчат групи) дівчат з високою якістю ставлення батька підтверджує тезис, що чинник наявності батька є недостатнім для нормального статевої ролі розвитку дівчини, вирішальним чинником є висока якість ставлення батька до доньки, заснована на любові і безумовному прийнятті.

Дівчата схильні оцінювати себе як значних, практичних, мужніх (у значенні терплячих), дотепних, винахідливих (переважно в міжособистісних контактах), ініціативних, доброзичливих лідерів, які демонструють розуміння інших, прагнення допомагати, співчувати, проявляти тепло по відношенню до інших людей. Таким чином, дівчата із повних сімей з високою якістю відносин "батько-донька" характеризуються високим рівнем соціальної компетентності, адаптивності та іншими параметрами, що описують психологічну андрогінію, структура їх статевої ролі Я-концепції гармонійна.

На перший погляд здається, що причина відмінностей у статевої ролі Я-концепції дівчат з повних та неповних сімей з високою якістю ставлення батька, полягає в присутності/відсутності батька, його залученні до процесу виховання. Причина, вірогідно, зумовлена різним характером батьківської любові.

Якщо в повних сім'ях ідеться про безумовне прийняття дівчини та її жіночності, то дівчата з неповних сімей стикаються, швидше, з умовною батьківською любов'ю, з необхідністю постійно її "заслужувати". У зв'язку з цим дівчата з повних сімей вільніші у своїх поведінкових проявах, а дівчата з неповних сімей прагнуть бути "добрими доньками", реалізовуючи задані соціокультурні розпорядження. Фактично, дівчата з високою якістю ставлення батька – це "батькові улюбленки". У структурі маскулінності більшою мірою виражені інструментальні якості (винахідливість, домінування, ініціативність). Тоді як дівчата з неповних сімей із високою якістю актуальних або ранніх відносин "батько-донька" це "дбайливі доньки, люблячі батька". Дівчата стримують маскулінність на користь реалізації традиційної жіночої ролі, підтримуючи роль "дбайливої доньки" (структура маскулінності містить обережність, працьовитість та практичність).

Структурні відмінності статевої ролі Я-концепції дівчат, які виховуються в повних і неповних сім'ях та оцінюють ставлення батька як погане, полягають у тому, що перші характеризуються більш вираженою покірністю, а другі – нестійкістю.

Таким чином, структура емоційних відносин із батьком впливає на розвиток Я-концепції дівчат у цілому і на її статевої ролі складову, зокрема. Емоційна залученість батька до процесу виховання, його емпатичність, тобто експресивні стратегії батьківської поведінки є критичним пунктом формування фемінінності в дівчат-підлітків. Якість батьківського ставлення є значущим чинником формування соціогенної маскулінності/фемінінності.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Висока якість ставлення батька впливає на формування в дівчат з повних сімей андрогінної моделі статевої ролі Я-концепції; у дівчат з неповних сімей фемінінної статевої ролі Я-концепції. Під впливом низької якості батьківського ставлення переважно формується дифузна, недиференційована статевої ролі Я-концепція.

Дівчата з повних родин з високою якістю стосунків з батьком характеризуються високим рівнем соціальної компетентності й адаптивності, з низкою якістю – відрізняються утискуванням соціогенної маскулінності на користь реалізації традиційного "жіночого" сценарію, незважаючи на нерозвиненість фемінінних якостей. Дівчата з неповних родин з високою якістю стосунків "батько-донька" відрізняються гіперфемінінною структурою статевої ролі Я-концепції: їм властивий традиційний соціокультурний сценарій "віддана дружина-домогосподарка". З низькою якістю – демонструють поведінкові й особистісні стратегії, засновані на сполученні мінливості, передбачливості, дотепності й мужності.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні особливостей впливу батьківського ставлення на психосексуальний розвиток жінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии: Лекции по введению в психотерапию для врачей, психологов и учителей / А. Адлер. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. – 214 с.
2. Бадинтэ Э. О мужской идентичности / Бадинтэ Э. // Философско-культурологический журнал. – 2000. – № 1/2. – С. 16-37.
3. Барінова Н. Влияние структуры семьи на формирование симптомокомплекса маскулинности / феминности у девушек 16-17 лет / Н. Барінова // Вісник Харківського університету. Серія Психологія. Випуск 34. – 2005. – № 702. – С. 8-11.
4. Говорун Т. В. Соціалізація статі та сексуальність : монографія / Говорун Т. В. — Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2001. — 204 с. (31)
5. Кернберг О. Отношения любви: норма и патология. Пер. с англ. – М.: Независимая фирма "Класс", 2000. – 256 с.
6. Тайсон Р. Психодинамические теории развития : пер. с англ. / Р. Тайсон, Ф. Тайсон. — М. : Когито-центр, 2007. — 407 с. — (Университетское психологическое образование).
7. Харламенкова Н. Дифференциация и интеграция маскулинности и феминности в образе "Я" подростка / Н. Харламенкова, Т. Стоделова // Психодинамический вестник – 2002. – Вып. 10. – С. 100-115.
8. Хорни К. Самоанализ. Психология женщины. Новые пути в психоанализе / К. Хорни. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с.
9. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа / А. Фрейд. – Т. 2. – М.: Эксмо-пресс, 1999. – 325 с.
10. Фромм Э. Искусство любить: исследование природы любви / Фромм Э. [Пер. с англ.]. – СПб.: Азбука. – 2001. – 224 с.
11. Эйдмиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи. / Э. Г. Эйдмиллер, В. В. Юстицких. – 4-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 672 с. – (Мастера психологии).
12. Amato P. More than money? Men's contributions to their children's lives // Men in families / Ed. by A. Booth, A. Crouter – Mahwah, NJ: Erlbaum. – 1998. – P. 241–278
13. Campo A., Rohrer R. Relationships between perceived parental acceptance-rejection, psychological adjustment, and substance abuse among young adults // Child Abuse and Neglect. – 1992. – Vol.16. – P. 429–440.
14. Easterbrooks M., Goldberg W. Toddler development in the family: Impact of father involvement and parenting characteristics // Child Development, 1998. – Vol. 55. – P. 740–752.
15. Kaplan A. Androgyny as a Model of Mental Health for Women: From Theory to Therapy // Beyond Sex Role Stereotypes: Reading Toward a Psychology of Androgyny / Ed. by A. Kaplan and J. Bean. – Boston. – 1976. P. 353-360.
16. Spence J.T. Masculinity, femininity and gender related traits: A conceptual analysis and critique of current research // Progress in Exp. Pers. Research. – 1984. – V.13. – P. 1-97.
17. Parke R. D. Fatherhood. Cambridge, MA: Harvard University Press? 1976 – 253 p.
18. Phares V., Compas, B. The role of fathers in child and adolescent psychopathology: Make room for Daddy // Psychological Bulletin. –1992. – Vol. 111. – P. 387–412.
